অধ্যায় ৫ ঃ গান্ধীঃ অহিংসা

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ ঈশ্বৰ অৰু সত্য
৫.৪ সত্যই ঈশ্বৰ
৫.৫ অহিংসা
৫.৫.১ অহিংসাৰ কৌশল- সত্যাগ্রহ
৫.৬ লক্ষ্য অৰু উপায়ৰ দৰ্শন
৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৫.৮ অধিক জানিবলৈ
৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৫.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি-

- গান্ধীয়ে ব্যক্ত কৰা ধাৰণা 'ঈশ্বৰেই সত্য' ৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- গান্ধীয়ে ব্যক্ত কৰা ধাৰণা 'সত্যই ঈশ্বৰ' ৰ অর্থ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- 'অহিংস' ধাৰণাটো আলোচনা কৰিব পাৰিব
- অহিংসাৰ কৌশল ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব
- লক্ষ্য অৰু উপায়ৰ দৰ্শন ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

অহিংসা (ahimsa) এম.কে. গান্ধীৰ দৰ্শনৰ এটা মৌলিক ধাৰণা। ই এক পৰিপুষ্টিপূর্ণ গধু�ৰ ধাৰণা এই অর্থত যে ই সম্পর্কযুক্ত অন্যান্য ধাৰণা যেনে- সত্য নাইবা ঈশ্বৰ অৰু সত্যাগ্রহ আদিকো অন্তভুর্ক্ত কৰিছে। যেতিয়ালৈকে সত্যাগ্রহক এক কৌশল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা নহয় তেতিয়ালৈকে অহিংসাৰ ধাৰণাটো অর্থপূর্ণভাৱে অনুশীলন কৰিব পৰা নাযায়, সত্যাগ্রহক এক কৌশল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। সেইকাৰণে, এই অধ্যায়টিয়ে ঈশ্বৰ, সত্য আৰু অহিংসাৰ কৌশলক অনুসৰণ কৰিছে।

৫.৩ ঈশ্বৰৰেই- সত্য

গান্ধীৰ ঈশ্বৰ ধাৰণাটো প্ৰকৃতিগতভাৱে আস্তিকবাদী (theistic) । এজন অদ্বৈতবাদীৰ দৰে তেওঁ প্ৰকৃত বা সৎ (real) ৰ নিৰ্গুণ চৰিত্ৰৰ উল্লেখ কৰিছে। তেওঁ ঈশ্বৰৰ সগুণ (Saguna) আৰু নিৰ্গুণ (Nirguna) ৰ মাজৰ তাত্বিক পাৰ্থক্যক মানি লোৱা নাই। তাৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁ ভাৱে যে ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটো কেৱল বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসুৰ বাবেই নহয়, শক্তি অৰু সান্ত্বনা প্ৰদানৰ বাবেও গুৰুত্বপূৰ্ণ। ঈশ্বৰ বিশ্বাসৰ দ্বাৰা আমি মানসিক শান্তি পাব পাৰো। সি যি নহওঁক, যেতিয়া ঈশ্বৰ আৰু সত্যক একাত্মকভাৱে চোৱা হয়, তেতিয়াই অসুবিধা আহি পৰে। তেওঁ দেখুওৱাইছে যে সত্যৰ প্ৰকৃতি নৈৰ্ব্যক্তিক অৰু ইয়াৰ তুলনাত তেওঁ মত পোষণ কৰে যে ঈশ্বৰৰ প্ৰকৃতি ব্যক্তিগত। সেয়ে, প্ৰশ্ন উদয় হয়- এই দুটাক কেনেকৈ চিনাক্ত কৰিব পাৰি।

৫.৪ সত্যই ঈশ্বৰ

এই বিষয়টো সমাধান কৰিবলৈ তেওঁ দৃঢ়ভাৱে মত পোষণ কৰে যে 'সত্যই ঈশ্বৰ' (Truth is God) । এই বক্তব্যটোৰ দ্বাৰা এই মতত উপনীত হ'ব পৰা যায় যে ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ দৰে সত্যৰ ধাৰণাটো বিসংগতিপূৰ্ণ নহয়। এই বক্তব্যটোৰ পক্ষে এই মত আগবঢ়াৰ পৰা যায় যে ধৰ্মৰ বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা আগবঢ়োৱা ঈশ্বৰৰ ধাৰণাৰ সন্দৰ্ভত কোনো মত একাত্ম নহয়। সেইবাবে, ঈশ্বৰৰ ধাৰণা বহু ঈশ্বৰবাদী (Polytheistic), আস্তিক (theistic), সৰ্বেশ্বৰবাদ (Pantheistic), নিৰীশ্বৰবাদ (Atheistic), ইত্যাদি হ'ব পাৰে। কিন্তু এই সমস্যাটো সত্যৰ ধাৰণাতো অন্তৰ্ভুক্ত নহয়। আমি ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক অস্বীকাৰ কৰিব পাৰো, কিন্তু সত্যক আমি নুই কৰিব নোৱাৰো। উদাহৰণ স্বৰূপে সংশয়বাদী সকলে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক অস্বীকাৰ কৰিছে, কিন্তু সত্যক তেওঁলোকে অস্বীকাৰ কৰা নাই। সেইকাৰণে, সত্যৰ ধাৰণাটো সাৰ্বিক (Universal) আৰু সৰ্বাত্মক (Comprehensive) । গান্ধীয়ে এই সন্দৰ্ভত ভাৱে যে "I do not care for god if he is anything but truth." আমি জাতি, ধৰ্ম আৰু দেশ নিৰ্বিশেষে সত্যক উপাসনা কৰিব পাৰো। সেই কাৰণে, সত্যই ঈশ্বৰ' ধাৰণাটোৱে হিন্দু, মুছলিম, মা'ৰ্ক্সীয়, আৰু নিৰীশ্বৰবাদী সকলোকে একেলগ কৰিব পাৰো।

৫.৫ অহিংসা

গান্ধীৰ ঈশ্বৰ অৰু সত্যৰ ধাৰণাই অহিংসাৰ ধাৰণাটোলৈ পথ কৰিছে। সেয়ে, তেওঁ কয়, "পৃথিৱীক মই একো নতুন কথা শিকাব নোৱাৰো। সত্য আৰু অহিংসাৰ ধাৰণা পাহাৰ-পৰ্বতৰ অস্তিত্বৰ দৰেই প্ৰাচীন। মই মাত্ৰ যিমান পাৰি সিমান ব্যাপক পৰিসৰত দুয়োটাকে পৰীক্ষা কৰি চোৱাৰ প্ৰয়াস কৰিছো। সেয়া কৰিবলৈ যাওতে কেতিয়াবা মোৰ ভুল হৈছে আৰু মই সেই

ভুলৰ পৰা শিক্ষা লৈছো। এনেকৈয়ে জীৱন আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত সমস্যাবোৰ মোৰ বাবে সত্য আৰু অহিংসাৰ অনুশীলনকালত চলোৱা অসংখ্য পৰীক্ষাৰ ৰূপ লৈছে.... দৰাচলতে মোৰ সত্য অন্বেষণৰ কালছোৱাতে মই অহিংসাক আৱিষ্কাৰ কৰিছো।" (N.K. Bose, Selection of Gandhi. P.13) সত্য অৰু অহিংসা ইমান ঘনিষ্ঠভাৱে লগ লাগি আছে যে এটাৰ অবিহনে আনটোৰ আলোচনা সম্ভৱ নহয়। ইহঁত দুয়ো একেটা মুদ্রাৰ ইপিঠি- সিপিঠি। অহিংসা হৈছে উপায় বা পথ আৰু সত্য হৈছে লক্ষ্য। অহিংসা শব্দটোৰ দুটা দিশ আছে। এটা হৈছে সদর্থক আৰু আনটো নঞৰ্থক। গান্ধীৰ বাবে সদর্থক দিশটোক মৌলিক কাৰণ, ই নঞৰ্থক দিশটোক অন্তর্ভুক্ত কৰিছে অৰু ইয়াৰ সাৰমর্মকো প্রতিনিধিত্ব কৰিছে।

'অহিংসা' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অর্থ হৈছে 'হত্যা নকৰা' (non-killing) বা 'আঘাত নকৰা' (Non injury) । সেই কাৰণে, অহিংসাক হিংসাৰ পৰা পৃথক ৰূপে ধৰা হয়। তেওঁ মত পোষণ কৰে যে, হিংসাই বুজায় কষ্টৰ কাৰণ নাইবা বিপদ নোহোৱা কৈ নাইবা এক স্বার্থজনিত উদ্দেশ্য নাইবা ইয়াক আঘাত কৰাৰ লক্ষ্যৰে আন কাৰোবাক হত্যা কৰা। হিংসাই এনে ধৰণৰ কর্মৰ পৰা বিৰত থকাক সূচায়। গান্ধীজী এই সন্দর্ভত জৈন ধর্মৰ দ্বাৰা অনুপ্রাণিত হৈছিল। ভাৰতীয় দর্শনৰ এই ব্যৱস্থাই কেৱল চিন্তাধাৰাতেই নহয়, বাক্ আৰু কর্মৰ ক্ষেত্রতো অহিংসা পথৰ উপদেশ দিয়ে। কিন্তু, গান্ধী জৈন ধর্মৰ কঠোৰ অনুসৰণকাৰী নাছিল। তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে খোৱা, পেয়, খোজকঢ়া, উশাহ লোৱা আদিৰ ক্ষেত্রত হিংসা অপৰিহার্য্য। কোনো জীৱক অনিষ্ট বা আঘাত নকৰাকৈ জীয়াই থকাটো এক নির্দিষ্ট পৰিসৰলৈ অসম্ভৱ। সেই কাৰণে, গান্ধীয়ে নির্দিষ্ট পৰিসৰলৈ হিংসাক গ্রহণযোগ্য বুলি ব্যক্ত কৰিছে।

অহিংসা (ahimsa) ৰ সদর্থক অর্থ কেৱল মাত্র জীৱৰ প্রতি 'আঘাত নকৰা' বা 'হত্যা নকৰা' ই নহয়, ইয়াৰ পৰিবর্তে ই কয় যে আমি এক বহল দৃষ্টিকোণত আন জীৱৰ প্রতি অহিংস হোৱা উচিত, যাক আমি অনুশীলন কৰাটো উচিত। আনহাতে, অহিংসাৰ নঞৰ্থক অর্থ হৈছে 'হত্যা নকৰা' বা 'আঘাত নকৰা', সেয়ে ই পূর্বানুমান কৰে যে এক অহিংসা কর্ম ঘৃণা, খং, অপ্রীতি আদিৰ পৰা মুক্ত। গান্ধীয়ে ভাৰে যে অহিংসাৰ সদর্থক অর্থটো নঞৰ্থক অর্থতকৈ বেছি মৌলিক। এই সন্দর্ভত তেওঁ মত পোষণ কৰে যে অহিংসাক মানৱজাতিৰ মৌলিক আৰু অত্যাৱশকীয় গুণ বুলি ধৰা হয়। কিন্তু ই এই কথা নুবুজায় যে আমাৰ জীৱনত হিংসাৰ কোনো স্থান নাই। কাৰণ, আমাৰ জীৱন বর্তাই ৰখাৰ বাবে কিছু পৰিসৰলৈ আমি হিংসাৰ আশ্রয় ল'বলগীয়া হয়।

গান্ধীৰ মতে, হিংসা মানুহৰ এক সহজাত প্রবৃতি। যদিও মানুহে কোনো কোনো ক্ষেত্রত হিংসা প্রকাশ কৰে, কিন্তু তথাপিও ই স্থায়ী নহয়। মানৱ জাতিৰ একমাত্র স্থায়ী স্বভাৱ হৈছে অহিংসা, ই মানুহৰ মাজত অত্যাৱশকীয় স্বভাৱ ৰূপে নিহিত হৈ থাকে। আমি কেতবোৰ ব্যক্তিগত কাৰণত মানুহক বাহ্যিকভাৱে আঘাত কৰিব পাৰো। কিন্তু আমি আভ্যন্তৰীণ অংগ আত্মা (soul)

আঘাত কৰিব নোৱাৰো। সেই কাৰণে, যিকোনো মানুহৰ বাবে হিংসা কেৱল এক উপজাত সামগ্রী (By product)হে।

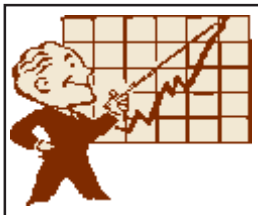
অহিংসাৰ সদর্থক অর্থটোৰ দ্বাৰা আমি বুজো যে অহিংসা প্রেমৰ বাহিৰে আন একো নহয়। গান্ধীয়ে পোষণ কৰে যে প্রেম এক প্রকাৰ শক্তি, যিয়ে মানুহৰ গুণাৱলীৰ উন্নতি সাধন কৰে। ফলস্বৰূপে, এজন লোকে প্রেমৰ দ্বাৰা উদাৰতা, সহানুভূতি, ক্ষমা, ধৈর্য্য, মহানুভৱতা, দয়া আদিৰ দৰে সম্যক অনুভৱবোৰৰ অর্থ অনুধাৱন কৰিব পাৰে। সেই কাৰণে, এই কথা ক'ব পৰা যায় যে প্রেমৰ স্বভাৱজনিত বল বা শক্তিয়ে আমাৰ মনক খং, অপ্রীতি, ঘৃণা, প্রতিশোধ, প্রতিহিংসা আদি অনুভূতিৰ পৰা মুক্ত ৰখাত আমাক সহায় কৰে। আনহাতে, এই অসৎ অনুভূতিবোৰে প্রেমৰ স্বৰূপক অনুধাৱন কৰাত আমাক বাধা দিয়ে। গান্ধীয়ে মত পোষণ কৰে যে অহিংসাৰ যি কর্ম, সি ভয়াতুৰ আৰু দুর্বল লোকৰ বাবে নহয়, কিন্তু ই এজন শক্তিশালী লোকৰ বাবেহে। তেওঁ স্বীকৃতি দিয়ে যে এজন লোক, যি আত্মিকভাৱে দুর্বল, তেওঁ এজন ভীৰু ব্যক্তি এই অর্থত যে তেওঁ নিজৰ মাজত এক প্রকাৰৰ ভয় বা শংকাৰ বিকাশ ঘটায় আৰু এই ভয় বা শংকাৰ পৰাই তেওঁ প্রকৃত নাইবা কাল্পনিক শত্রুৰ বিপৰীতে যুঁজ আৰম্ভ কৰে। সেই কাৰণে এই মত দিব পৰা যায় যে হিংসা ভয় বা শংকাৰ পৰাই বৃদ্ধি পায়। সেয়ে মত আগবঢ়াব পাৰি যে এজন ব্যক্তি অহিংস ব্যক্তি হ'ব পাৰে যেতিয়া তেওঁ ভয় বা শংকাক জয় কৰিবলৈ সক্ষম হৈ উঠে। যদিও হিংসা এক শক্তিৰ পৰিচায়ক হ'ব পাৰে, কিন্তু ইয়াত ভয় বা শংকা নিহিত হৈ থাকে, সেয়ে, ই এটা দুর্বলতাৰহে চিহ্ন। সেই বাবে তেওঁ কয়- Non-violence presupposes the ability to strike." অর্থাৎ "অহিংসাই আঘাত কৰিব পৰা সামর্থৰ বিষয়ে আগতেই ধৰি অনুমান কৰি লয়।"এই মতটোৰ দ্বাৰা তেওঁ নির্দেশ কৰে যে সঁচা অর্থত এজন অহিংস ব্যক্তিৰ হিংসা নাইবা পাশৱিকতাক জয় কৰাৰ সক্ষমতা আছে।

অহিংস হৈছে এক ক্রিয়াশীল নাইবা এক নিৰৱছিন্ন নাইবা এক নির্মম প্রয়াস। ই ত্যাগ আৰু যন্ত্রণাক সন্নিৱিষ্ট কৰে। ই প্রেমৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত, যিয়ে আত্মাৰ অতীন্দ্রিয়তাক নির্দেশ কৰে। সেয়ে, ই হৈছে এক প্রকাৰৰ আত্ম-যান্ত্রণা নাইবা তপস্যা।

গান্ধীৰ বিশ্বাস যে অহিংসাক সার্বিক অর্থত অনুশীলন কৰিব পৰা যায়। স্থান, কাল আৰু পাত্রৰ দ্বাৰা ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত কোনো সীমাবদ্ধতা নাথাকে। কিন্তু ই সততা আৰু শুদ্ধতাৰ দৰে কিছুমান প্রমূল্যৰ নির্দেশ দিয়ে, যাক যিকোনো লোক আনকি সমাজ নাইবা দেশৰ দ্বাৰাও অনুশীলন কৰিব পৰা যায়।

গান্ধীৰ অহিংসাৰ ধাৰণাটো অনিবার্যভাৱে ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত। তেওঁ মত পোষণ কৰে যে এজন লোকে কেতিয়াও অহিংসাক অনুশীলন কৰিব নোৱাৰে, যেতিয়ালৈকে তেওঁ অতিপাত ঈশ্বৰ বিশ্বাসী নহয়। ঈশ্বৰৰ প্রকৃতি বিশ্বাসৰ দ্বাৰাহে কেৱল এজন লোকে অহিংসাৰ ধাৰণাটোক অনুসৰণ কৰিব পাৰে। ই ইয়াকো দেখুৱায় যে বিশ্বাসৰ কর্ম নাইবা ঈশ্বৰৰ

ওপৰত বিশ্বাসৰ দ্বাৰা এজন লোকে অনিবার্য্যভাৱে এই ধাৰণাটোৰ বিকাশ ঘটাব পাৰে। এনে ধৰণৰ অনুভৱে অহিংসাৰ ধাৰণাটোৰ জন্ম দিয়ে। ই ইয়াকো ইংগিত দিয়ে যে অহিংসা ধাৰণাটো এক অর্থত চর্তসাপেক্ষ যে এজন লোকে অহিংসা ধাৰণাটোৰ অনুশীলন কৰিবৰ বাবে তেওঁ ঈশ্বৰত দৃঢ় বিশ্বাসী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১। ঈশ্বৰ আৰু সত্যৰ মাজত এক চমু পার্থক্য লিখিব। (প্রায় ২৫ টা মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ আগবঢ়াওক)

.....

.....

প্রশ্ন ২। অহিংসাৰ দুটা দিশ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন ৩। অহিংসা শব্দটোৰ আক্ষৰিক অর্থটো উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪। অহিংসাৰ নঞার্থক অর্থ বুলিলে কি বুজে ? (উত্তৰ প্রায় ৩০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

.....

.....

প্রশ্ন ৫। গান্ধীৰ মতামতৰ ফালৰ পৰা স্বাধীনতা (freedom) ৰ সদর্থক আৰু নঞার্থক অর্থৰ মাজত এক পার্থক্য নির্ণয় কৰক।

.....

.....

প্রঃ ৬ তলৰ বক্তব্যসমূহ সত্য নে অসত্য উল্লেখ কৰক।

ক) গান্ধীৰ মতটো হৈছে সত্যই ঈশ্বৰ (সত্য /অসত্য)

খ) অহিংসাৰ ধাৰণাটো বোধগম্য হ'বলৈ সত্য আৰু ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটো আৱশ্যকীয়। (সত্য/অসত্য)

গ) অহিংসা এক প্রকাৰৰ আত্ম-যাতনা। (সত্য/ অসত্য)

ঘ) সত্য আৰু ঈশ্বৰ একেটা মুদ্রাৰ দুটা ফাল। (সত্য /অসত্য)

চিন্তা চর্চা কৰক ৫ ঃ ১

এখন শান্তিপূর্ণ সমাজৰ বাবে অহিংসা অপৰিহার্য্য হয় নে?

.....

.....

.....

৫.৫.১ অহিংসাৰ কৌশল - সত্যাগ্রহ

সত্যাগ্রহ হৈছে এক অমূল্য আৰু অতুলনীয় অস্ত্র, যাক ইংৰাজসকলৰ শিকলিৰ বান্ধোনৰ পৰা ভাৰতবর্ষক মুক্ত কৰাৰ উদ্দেশ্যে গান্ধীয়ে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ জানিছিল যে ইংৰাজসকলক আন উপায়েৰে পৰাস্ত কৰাটো অসম্ভৱ।সেয়ে, তেওঁ সত্য, অহিংসা আদি ধাৰণাৰ মাজেৰে সত্যাগ্রহৰ কৌশলটোৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ 'সত্যাগ্রহ' শব্দটোক এজোপা বট্ গছৰ সৈতে তুলনা কৰিছিল, য'ত সত্য আৰু অহিংসাই একেলগে অসংখ্য ঠাল-ঠেঙুলিৰে গা-গছজোপাক প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল আৰু সেই ঠাল-ঠেঙুলীবোৰৰ ভিতৰত আইন অমান্য (civil disobedience) ও এটা। পোন প্রথমবাৰৰ বাবে মগনলাল গান্ধী (Maganlal Gandhi) য়ে 'সদাগ্রহ' (Sadagraha) শব্দটো আগবঢ়াইছিল (সদা= সত্য, আগ্রহ = দৃঢ়তা) কিন্তু ইয়াক স্পষ্ট কৰিবলৈ গান্ধীয়ে ইয়াক 'সত্যাগ্রহ' শব্দলৈ পৰিবর্তন কৰিছিল, যাক গুজৰাটী ভাষাত স্বাধীনতা আন্দোলনৰ এক মনোনয়ন ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। সত্যাগ্রহ গান্ধীজীৰ জীৱনৰ এক আর্হি বা আদর্শস্বৰূপ আছিল। কাৰণ ই প্রেম, ধৈর্য্য, স্বদেশপ্রেম, সত্য, অহিংসা ইত্যাদিৰ দৰে প্রমূল্যসমূহক নির্দেশ কৰে। তেওঁৰ মতামত হৈছে যে "The sword of the satyagrahi is love and the unmistakable firmness that comes from it"- অর্থাৎ, সত্যাগ্রহীৰ তৰোৱাল হৈছে প্রেম আৰু নিশ্চিত দৃঢ়তা, যি ইয়াৰ পৰা আহে। এবিউন পেনল'জ্ (AbunePanlos) য়ে লিখিছে যে আন্দোলনত প্রয়োগ কৰা গান্ধীৰ 'সত্যাগ্রহ' শব্দটোৰ সংজ্ঞাটোৱে বিৰোধী জনক আঘাত কৰাৰ পৰিবর্তে শাৰীৰিক আৰু মানসিক অহিংসাক আগুৰি ধৰি সত্য, মুক্ত অৱস্থা, সাধুতা আৰু ন্যায়পৰায়নতা আদিক নির্দেশ কৰে। এই সকলোবোৰ প্রমূল্যই পবিত্র গ্রন্থৰ মূলমন্ত্রৰ সৈতে থকা সমন্বয়ক নির্দেশ কৰে। সেই কাৰণেই পৃথিৱীৰ সকলো শান্তিপ্রিয় আৰু প্রকৃত দেশৰ নাগৰিক নাইবা গোষ্ঠীসমূহে তেওঁলোকৰ ধর্মীয় নাইবা দার্শনিক দৃষ্টিভঙ্গী, নৃগোষ্ঠীয় পটভূমি আদি নির্বিশেষে আজি গান্ধীৰ মূলমন্ত্রসমূহক গুৰুত্বপূর্ণ মূল্য প্রদান কৰিছে। গান্ধীৰ সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো এটা বহুমাত্রীয় (multidimensional) ধাৰণা। সেইবাবে,

স্বাভাৱিকতে প্ৰশ্ন উদয় হয় যে, বৰ্তমান পৰিপ্ৰেক্ষিতত সত্যাগ্ৰহৰ ধাৰণাটোৰ কিবা প্ৰাসংগিকতা আছেনে? ইয়াৰ উত্তৰত এই মত দিব পৰা যায় যে বৰ্ত্তমান পৰিপ্ৰেক্ষিততো ইয়াৰ প্ৰাসংগিকতা আছে। গান্ধীৰ মতে "it is a force that may be used by individuals as well as by communities. It can be used not only in political but also in domestic affairs. Its universal applicability is a demonstration of its permanence and invincibility. It can be used alike by man, woman and children as well. It is totally untrue to say that it is a force to be used only by the weak." অৰ্থাৎ ই এক শক্তি যাক ব্যক্তিৰ লগতে জাতিসমূহেও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। ইয়াক কেৱল ৰাজনীতিয়েই নহয়, ঘৰুৱা বিষয়তো ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়। ইয়াৰ সাৰ্বিক প্ৰয়োগিকতা হৈছে ইয়াৰ স্থায়ীত্ব আৰু অদম্যতা প্ৰদৰ্শনৰ এক কাৰ্য। ইয়াক পুৰুষ মহিলা আৰু ল'ৰা-ছোৱালী সকলোৱেই একে ধৰণেৰে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এই কথা কোৱাটো সম্পূৰ্ণৰূপে অসত্য হ'ব যে ই কেৱল দুৰ্বলসকলৰ দ্বাৰা ব্যৱহৃত এক শক্তি। এই কথা সকলোৱে জ্ঞাত যে প্ৰেমে প্ৰেমক জন্ম দিয়াৰ দৰে হিংসাই হিংসাকহে জন্ম দিয়ে। কিন্তু ই আমাক বিপৰীত ফলটো দিব নোৱাৰে। দৃষ্টান্ত স্বৰূপে আমি এটা সৰল উদাহৰণ দিব পাৰো- ধৰা হ'ল এজন লোকে এজন মানুহৰ গালত এটা চৰ মাৰে আৰু প্ৰত্যাঘাতত পিছৰ জনেও একে ধৰণৰে ব্যৱহাৰ কৰে, তেতিয়া উক্ত দৃষ্টান্তটোৰ পৰা এটা প্ৰশ্ন কৰিব পৰা যায় যে- ইয়াত কি অনুপস্থিত হৈ আছে? উত্তৰটো হৈছে যে এই দৃষ্টান্তটোত প্ৰেম, সহনশীলতা, সহানুভূতি আদিৰ দৰে প্ৰমূল্যসমূহ অনুপস্থিত হৈ আছে, যিবোৰক আজিৰ বিশ্বব্যাপী বজাৰৰ পৰা ক্ৰয় কৰিব পৰা নাযায়। আকৌ, এই প্ৰমূল্যসমূহক বেংক একাউণ্টৰ দৰে হাতেৰে স্পৰ্শও কৰিব নোৱাৰি। ইয়াৰ বিপৰীতে ই আহে আভ্যন্তৰৰ পৰা। এই পৰিপ্ৰেক্ষিতত আমি আভ্যন্তৰীণ স্বাধীনতা (freedom of) আৰু বাহ্যিক সাধীনতা (freedom from) ৰ মাজত এক পাৰ্থক্যৰ বিচাৰ কৰিব পাৰো। গান্ধীয়ে বাহ্যিক স্বাধীনতাৰ ধাৰণাটো স্বীকাৰ কৰা নাছিল। তেওঁ ভাবিছিল যে বাহ্যিক স্বাধীনতাই অসত্যতা আৰু হিংসা আনিব পাৰে। সাধাৰণতে আমি আমাৰ ঘৰুৱা, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰত বাহ্যিক স্বাধীনতাৰ ধাৰণাটোক অনুসৰণ কৰো। ফলস্বৰূপে, প্ৰেম,সত্য, অহিংসা, আনৰ বাবে ভবা, ন্যায়, সহনশীলতা আদিৰ দৰে প্ৰমূলসমূহ মানৱ জীৱনৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে নাইকিয়া হ'বলৈ ধৰিছে। সেয়ে, স্বাভাৱিকতে আমাৰ মনলৈ প্ৰশ্ন আহে যে সমাজৰ বৰ্ত্তমান পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিৰোধৰ সৃষ্টি হোৱাৰ কাৰণ সমূহ কি কি? উত্তৰটো কেৱল সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পটভূমিৰ পৰাই নহয়, অৰ্থনৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰাও উপস্থাপন কৰিব নোৱাৰি। যদি আমি সামাজিক পটভূমিৰ মাজেৰে যাওঁ, তেতিয়া আমি দেখা পাওঁ যে

আমি সাধাৰণতে সত্যৰ অন্বেষণৰ ধাৰণাটোৰ পৰিৱর্তে কেৱল ব্যক্তিগত শান্তিৰ অন্বেষণৰ ওপৰত জোৰ দিওঁ। শান্তি স্বর্গৰ পৰা নাহে। ই আহে প্রেম, সত্য, অহিংসা, সহনশীলতা, ন্যায় আৰু স্বদেশপ্রেম আদি ধাৰণাবোৰৰ পৰা, যি সুপ্ত, যি অদৃশ্য, অপ্রত্যক্ষিত আৰু অনিৰীক্ষিত। সেই কাৰণেই, এইবোৰৰ অন্তর্নিহিত মূল্য আছে। সেই কাৰণে, গান্ধীয়ে লিখিছে যে, "যেতিয়ালৈকে সত্যক বর্জন নকৰে তেতিয়ালৈকে সত্যাগ্রহীসকল পৰাজিত নহয়। সত্যৰ অবিৰত অন্বেষণ আৰু সত্যত উপনীত হোৱাৰ দৃঢ় সংকল্পৰদ্ধতাই হ'ল সত্যাগ্রহ। সত্যাগ্রহৰ পথত সদায় সত্য প্রতি অবচলিত অসংকুচিত আনুগত্যৰ ভাব থাকে। প্রেম আৰু প্রেমৰ দ্বাৰা উন্মেষ ঘটা সন্দেহাতীত দৃঢ়তা হ'ল সত্যাগ্রহৰ প্রধান অস্ত্র। সত্যাগ্রহ মানে হ'ল চৰম আত্ম-বিলোপন, চৰম দর্পহীনতা, অশেষ ধৈর্য আৰু মহিমামণ্ডিত বিশ্বাস।" 'আজিৰ মানুহে সত্যাগ্রহৰ কৌশলক কেৱল লিখিত ৰূপতেই অনুসৰণ কৰে। সেয়ে, ইয়াক বিনা সন্দেহে কোৱা হয় যে আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত গান্ধীক প্রয়োগ কৰাৰ পৰিবর্তে, সভা সমিতিত ভাষণ দিয়াৰ আর্হি ৰূপেহে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰোঁ। আকৌ, যদি আমি ইয়াক ৰাজনৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাওঁ, তেতিয়া, এই মত আগবঢ়াব পৰা যায় যে ৰাজনীতিবিদসকল তেওঁলোকৰ দল বা সংগঠনৰ কাম-কাজৰ সৈতে ব্যস্ত থাকে। তেওঁলোকে সমতা, ন্যায় আদি ধাৰণাৰ দৰে ৰাইজৰ আৱেগ অনুভূতিক উপেক্ষা কৰে, যিবোৰ প্রকৃততে ৰাজহুৱা মঞ্চত আলোচনা কৰিবলগীয়া বিষয়। ৰাজনীতিৰ বর্তমান দৃশ্যপটৰ পৰাই এই কথা পৰিস্কাৰ হৈ আছে। উদাহৰণ স্বৰূপে আমি এখন ৰাজ্যৰ কল্যাণৰ বিষয়ে ক'ব পাৰো। এইটো সত্য যে আমি স্বাধীন ভাৰতীয়, কিন্তু গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্নটো হৈছে — আমি প্রকৃতার্থত স্বাধীনতাক উপভোগ কৰিব পাৰিছোনে? গান্ধীৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কোনো মানুহ সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটোৰ পৰা মুক্ত হ'ব নোৱাৰে। সত্যগ্রাহীসকলে সদায় কেৱল বাহ্যিক দিশৰ পৰাই নহয়, আভ্যন্তৰীণ দিশৰ পৰাও তেওঁলোকৰ স্বাধীনতাক উপভোগ কৰিব পাৰে, কাৰণ তেওঁলোক সত্যৰ প্রতি অনুগত হৈ থাকে। সেই কাৰণে গান্ধীয়ে কেৱল বৃটিছসকলৰ পৰাই নহয়, অন্তৰৰ পৰাও স্বাধীনতা প্রাপ্তিৰ উদ্দেশ্যে, ঘৰুৱা ক্ষেত্রৰ উপৰিও ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক ক্ষেত্রতো সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো প্রয়োগ কৰিছিল। আকৌ আমি যদি অর্থনৈতিক দিশৰ পৰা চাওঁ, তেতিয়া দেখা যায় যে ভাৰতবর্ষক সমৃদ্ধ কৰিবলৈ গান্ধীয়ে অর্থনৈতিক দিশতো সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো প্রয়োগ কৰিছিল। যদি ইয়াক গ্রহণ কৰা নহয়, মানৱ জাতিৰ কল্যাণ চিন্তা কৰিব পৰা নাযায়। যদি আমোলাসকল ভ্রষ্টাচাৰী হয় আৰু অর্থনৈতিক লেনদেনবোৰৰ সঠিকভাৱে সদ্ ব্যৱহাৰ নহয়, ই দেশৰ অর্থনৈতিক শ্রীবৃদ্ধিক অনিশ্চয়তাৰ দ্বাৰা বাধা আৰোপ কৰে। সেই কাৰণেই গান্ধীয়ে লিখিছে —"সত্যাগ্রহত শঠতা, কপটতা নাইবা কোনো

ধৰণৰ অসত্য কথাৰ স্থান নাই। সত্যাগ্রহৰ মৌলিক স্বৰূপ এনেকুৱা যে এই আন্দোলনৰ ফলাফল আন্দোলনৰ বুকুতেই সোমাই থাকে। আত্ম-সহায়, আত্মবলিদান আৰু ঈশ্বৰৰ ওপৰত বিশ্বাস হ'ল সত্যাগ্রহৰ আধাৰ।" সত্যাগ্রহৰ যোগেদি মানৱজাতিৰ ভালৰ বাবে জনগনলৈ তলৰ বাণীসমূহ আগবঢ়াবলৈ বিচাৰিছিল ঃ প্রেমৰ বাণী, সত্যৰ বাণী, অহিংসাৰ বাণী, সহনশীলতাৰ বাণী, সমতাৰ বাণী, ন্যায়ৰ বাণী আৰু আত্ম-নিয়মানুবর্তিতাৰ বাণী। আমাৰ সমাজত ভাবুকি ৰূপে গঢ় লৈ উঠা প্রমূল্য-সংকটৰ গৰাহৰ পৰা মানৱ জাতিক ৰক্ষা কৰাৰ উদ্দেশ্যে গান্ধীজীৰ সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত পুণর্বিচাৰ কৰাৰ সময় আহি পৰিছে, অন্যথা সমাজখন অতি শীঘ্রে অচল নাইবা বিপদাপন্ন হৈ পৰিব। সেই কাৰণেই গান্ধীয়ে সত্যাগ্রহৰ ওপৰত বিশাল গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে, যিয়ে শান্তিপূর্ণ সমাজৰ বাবে মানৱ প্রমূল্যৰ সংৰক্ষণত এক অতি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। সেই কাৰণে তেওঁ কয় যে, "অর্থাৎ মানৱ জাতিয়ে কেৱল অহিংসাৰ দ্বাৰাহে হিংসাৰ হাতোৰাৰ পৰা মুক্ত হ'ব পাৰিব। কেৱল প্রেমেৰেহে ঘৃণাক জয় কৰিব পাৰি।" তেওঁ আৰু যোগ দিয়ে, " যদি স্বতন্ত্রতা আৰু গণতন্ত্রক প্রকৃতার্থত সুৰক্ষিত কৰিব লাগে তেন্তে ই কেৱল অহিংস প্রতিৰোধৰ দ্বাৰাহে সম্ভৱ। ই হিংস প্রতিৰোধতকৈ কোনোগুণে কম সাহসী অথবা কম গৰিমাময় নহয়।"

তেওঁ তাৎপর্যপূর্ণভাৱে উল্লেখ কৰিছে যে হিংসাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত কোনো ফল দীর্ঘস্থায়ী হ'ব নোৱাৰে। তেওঁ ঘৃণা, খং, যুদ্ধ আৰু অন্যান্য বদ্অভ্যাসসমূহৰ বিৰোধী আছিল। যিকোনো সদর্থক ফল লাভ কৰিবৰ বাবে যুদ্ধ কেতিয়াও উপায় বা পথ হ'ব নোৱাৰে। যিদৰে প্রেমে প্রেমক জন্ম দিয়ে, সেইদৰে এখন যুদ্ধই আন এখন যুদ্ধৰ আৰম্ভণি কৰে। সেই কাৰণে, কেৱল প্রেমেই শান্তিৰ উদ্যমক জাগ্রত কৰে।

গান্ধীয়ে মত পোষণ কৰে যে, কেৱল তেতিয়াহে সত্য আৰু অহিংসাৰ ধাৰণা অনুশীলন কৰিব পাৰে , যেতিয়া অহিংসা ধাৰণাটোৰ অনুশীলন নাইবা ব্যৱহাৰৰ এটা পথ বা উপায় থাকে। ই অহিংসাৰ এক উন্নয়নশীল স্তৰ, যাক সত্যাগ্রহ নামেৰে নামা কৰণ কৰিব পৰা যায়। সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো প্রেমৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈছে। সেই কাৰণে, ই এক প্রেম-শক্তি। গান্ধীয়ে ইয়াক ধর্মীয় অন্বেষণ ৰূপে গ্রহণ কৰিছে, কাৰণ ই নিঃশ্চিতভাৱে কয় যে ঈশ্বৰ এজনেই যি সর্ববিদ্যমান। প্রেম মানুহৰ ভিত্তি আৰু এই ভিত্তি অবিহনে আমি সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটোৰ অনুশীলন কৰিব নোৱাৰো। ইয়াক সত্য শক্তি নাইবা আত্মা শক্তি নাইবা প্রেম শক্তি হিচাপেও জনা যায়। গান্ধীয়ে তেওঁৰ সমগ্র জীৱন জুৰি সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল আৰু তেওঁ তেওঁৰ জীৱনত সফল হৈছিল। গান্ধীয়ে হিংসা, অত্যাচাৰ আৰু অন্যায় বিৰুদ্ধে অহিংসাৰ ধাৰণাটোক বিধিবদ্ধ কৰিছিল। তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে সত্য সার্বিক, চিৰন্তন,

সর্বব্যাপী আৰু সর্বজ্ঞাত। এই কথাৰ অজ্ঞানতাৰ বাবেই আমাৰ সমাজত সমস্যাসমূহ জড়িত হৈ পৰে। এই সন্দর্ভত গান্ধীয়ে মতামত আগবঢ়াইছে যে আমি হিংসাক হিংসাৰে, অমঙ্গলক অমঙ্গলেৰে, খংক খঙেৰে উত্তৰ দিয়াটো উচিত নহয়। তাৰ পৰিবর্তে আমি চিন্তা কৰাটো উচিত আমাৰ সন্মুখত দেখা দিয়া সমস্যাটোৰ পৰা আমি কেনেকৈ হাত সাৰিব পাৰো। গান্ধীৰ উত্তৰটো হৈছে এইয়ে যে এই সংকটৰ কেৱল এটাই উত্তৰ আছে, সেয়া হৈছে সত্যাগ্রহক আকোৱালি লোৱা।

সত্যাগ্রহই এজন ভুল কাম কৰা মানুহক জীৱনত কৰা ভুলৰ সংশোধন নাইবা উপলব্ধি কৰিবলৈও এক সুযোগ দিয়ে। ই নির্ভৰ কৰে এক বিশ্বাসৰ ওপৰত যে প্রত্যেক মানুহৰ মাজত এক অত্যাৱশ্যকীয় গুণ থাকে। সেয়া হৈছে সততা, কাৰণ প্রত্যেক মানুহে নিজৰ মাজতেই ঐশ্বৰিকতা বহন কৰে। সেই কাৰণে, মানুহৰ গুৰুত্বপূর্ণ দিশটো হৈছে খং, ঘৃণা, অসহিষ্ণুতা আদিৰ পৰা মুক্ত কৰাৰ উদ্দেশ্যে মানুহৰ মাজত থকা গোপনীয় অত্যাৱশকীয় গুণক জগাই তোলা।

গান্ধীয়ে দাবী কৰে যে সত্যাগ্রহীয়ে সত্যৰ বাবে যন্ত্রণা গ্রহণ কৰি নিজকে সংশোধন কৰিব পাৰে। এই সন্দর্ভত অহিংসা বা অহিম্সা হৈছে সচেতন যন্ত্রণা (conscious suffering)। সেইবাবে, এজন সত্যাগ্রহীয়ে বিপক্ষৰ মন পৰিবর্তন কৰিব পাৰে।

সত্যাগ্রহ প্রেম, অহিংসা আৰু সচেতন যন্ত্রণাৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা গঠিত। এই ধাৰণাবোৰৰ সহায়ত অমঙ্গলৰ শক্তিক দলিয়াই পেলাব পাৰি এই অর্থত যে ই সত্যৰ এক উপায় বা পথ। গান্ধীয়ে এই পৰিপ্রেক্ষিতত আঙুলিয়াইছে যে ই সার্বিক এই অর্থত যে ইয়াক ল'ৰা-ছোৱালী আৰু প্রাপ্তবয়স্কৰ দ্বাৰা, পুৰুষ আৰু মহিলাৰ দ্বাৰা, ব্যক্তি আৰু জাতিৰ দ্বাৰা আৰু সমাজ আৰু দেশৰ দ্বাৰাও অনুশীলন কৰিব পাৰি। ইয়াক ঘৰুৱা, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রতো প্রয়োগ কৰিব পাৰি। সত্যাগ্রহ ধাৰণাটোৰ এই সার্বিক প্রকৃতি ঈশ্বৰৰ ধাৰণাৰ পৰাই নিঃসৃত হৈছে।

৫.৬ লক্ষ্য আৰু উপায়ৰ ক্ষেত্রত গান্ধীৰ মতামত

গান্ধীৰ দর্শনত ই এক অতি তাৎপর্যপূর্ণ আৰু আমোদজনক ধাৰণা। ইয়াক পৰম্পৰাগত নৈতিক ধাৰণা 'শুদ্ধ' (right) আৰু 'শ্রেয়' (good) ৰ লগত সংযোগ কৰিব পাৰি। 'শুদ্ধ' শব্দটোক 'শ্রেয়'ৰ উপলব্ধিৰ এক উপায় হিচাপে গ্রহণ কৰিব পাৰি। সেয়ে লক্ষ্য হৈছে 'শ্রেয়' (good) আৰু উপায় (means) হৈছে শুদ্ধ (right) । ইয়াত আমি 'শুদ্ধ' আৰু 'শ্রেয়'ৰ মাজত এক অনিবার্য্য সম্বন্ধ দেখিবলৈ পাওঁ। আমি 'শুদ্ধ'ৰ ধাৰণাটোৰ অবিহনে 'শ্রেয়'ৰ ধাৰণাটোৰ কথা চিন্তা কৰিব নোৱাৰো। যিহেতু 'শুদ্ধ' আৰু 'শ্রেয়'ৰ মাজত এক অনিবার্য্য সম্বন্ধ আছে, সেয়ে 'লক্ষ্য' আৰু

'উপায়'ৰ মাজতো এক ওতঃপ্রোত সম্বন্ধ আছে।

গান্ধীৰ সত্য আৰু অহিংসাৰ ধাৰণাৰ লগত এই দুটা ধাৰণাৰ এক যোগসূত্র নাইবা সংযোগ আছে। গান্ধীৰ মতে, 'লক্ষ্য' আৰু 'উপায়' দুয়োটাই এটাৰ লগত আনটো অনিবার্য্যভাৱে সম্পর্কযুক্ত হৈ আছে আৰু তেওঁৰ দর্শনত উভয়েই ৰূপান্তৰ যোগ্য শব্দ। এই দুয়োৰে সম্পর্কক উল্লেখ কৰি গান্ধীয়ে লিখিছে যে- অর্থাৎ, উপায় এটা গুটি, লক্ষ্য এজোপা গছৰ দৰে; আৰু গুটি আৰু গছজোপাৰ মাজত থকাৰ দৰে উপায় আৰু লক্ষ্যৰ মাজতো সদৃশ অলংঘ্য যোগসূত্র আছে। (Hind swaraj, p.39) এই কথাষাৰে গুটি আৰু গছৰ মাজৰ অনিবার্য্য সম্পর্কৰ নির্দেশ দিয়ে আৰু এই সম্পর্কৰ মাজেৰে তেওঁ উপায় আৰু লক্ষ্যৰ মাজৰ অভিন্ন সংযোগক দেখুৱাইছে।

এই সম্পর্কই গান্ধীৰ দর্শনত গুৰুত্বপূর্ণ কেতবোৰ প্রশ্ন জড়িত কৰিছে। প্রশ্নসমূহ হৈছে ঃ লক্ষ্যই উপায়ক শুদ্ধ প্রমাণিত কৰেনে? আমি যিকোনো উপায় অৱলম্বনৰ দ্বাৰা ভাল লক্ষ্য পাব পাৰোনে? যদি এটা ভাল লক্ষ্য উপলব্ধি কৰিব লাগে, উপায়টোও ভাল হোৱাটো উচিতনে? উপায়ৰ শুদ্ধতা শ্রেয়ৰ উপলব্ধিৰ পথৰ এক অত্যাৱশ্যকীয় দিশ হয়নে? ইয়াৰ পৰিবর্তে, তেওঁ দেখুৱাইছে যে যদি এটা ভাল লক্ষ্য উপলব্ধি কৰিব লাগে, তেন্তে, সেই ভালটো পাবৰ বাবে উপায়টোও অনিবার্য্যভাৱে ভাল হ'ব লাগিব। সেই কাৰণে, গান্ধীয়ে তেওঁৰ জীৱনৰ দর্শনত উপায়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে। সেয়ে তেওঁ কয়, - অর্থাৎ, মুঠতে উপায়েই সকলো। আকৌ, এই মত দিব পাৰি যে ভাল লক্ষ্য উপলব্ধি কৰাৰ উদ্দেশ্যে, উপায়, যাক আমি ভাল লক্ষ্য পাবৰ বাবে অৱলম্বন কৰোঁ, সি মানুহ ভেদে একে নহ'বও পাৰে, যিহেতু আমি ধাৰণা কৰো যে উপায় বহু। সেই কাৰণেই গান্ধীয়ে উত্তৰ দিছে যে লক্ষ্যই উপায়ক শুদ্ধ প্রমাণিত কৰিব নোৱাৰে। গান্ধীৰ 'সত্য' আৰু 'অহিংসা'ৰ ধাৰণাৰ লগত তেওঁৰ 'লক্ষ্য' আৰু 'উপায়'ৰ ধাৰণা দুটাৰ এক পোনপটীয়া সম্পর্ক আছে। লক্ষ্য নাইবা আদর্শ, যি হৈছে সত্য তাক উপলব্ধি কৰাৰ উদ্দেশ্যে গান্ধীয়ে 'অহিংসা'ৰ পথক উপায় হিচাপে অৱলম্বন কৰিছে। সেই কাৰণে গান্ধীয়ে কৈছে যে ঃ সত্য হৈছে লক্ষ্য আৰু অহিংসা হৈছে উপায়। ভাৰতবর্ষৰ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সময়ছোৱাত গান্ধীয়ে বৃটিছ সাম্রাজ্যবাদৰ পৰা এক লক্ষ্য বা আদর্শৰূপে মুক্তি লাভ কৰাৰ উদ্দেশ্যে এক উপায় হিচাপে অহিংসাক অস্ত্র হিচাপে প্রয়োগ কৰিছিল আৰু অহিংসাৰ উপায়ৰ দ্বাৰা স্বাধীনতা লাভৰ ক্ষেত্রত গান্ধী সফল হৈছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ তলৰ বক্তব্যকইটা সত্য নে অসত্য উল্লেখ কৰা ঃ

ক) সত্যাগ্রহ এক কৌশল, যাক গান্ধীয়ে তেওঁৰ দর্শনত প্রয়োগ কৰিছে। (সত্য/ অসত্য)

খ) সত্যাগ্রহ এক বহুমাত্রীয় ধাৰণা। (সত্য/ অসত্য)

গ) সত্যাগ্রহক প্রেম শক্তি বুলিও জনা যায়। (সত্য /অসত্য)

প্রশ্ন নং ৮ঃ কোনে পোন প্রথমে 'সত্যাগ্রহ' শব্দটো আগবঢ়াইছিল?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৯ঃ গান্ধীৰ মতে বহিঃ স্বাধীনতা বুলিলে কি বুজে? (প্রায় ৪০ টা শব্দত উত্তৰ লিখিব)

.....

.....

প্রশ্ন নং ১০ঃ গান্ধীয়ে কিয় তেওঁৰ দর্শনত সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো প্রয়োগ কৰিছিল? (প্রায় ৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখিব।)

.....

.....

প্রশ্ন নং ১১ঃ সত্যাগ্রহক কিয় প্রেমশক্তি বুলি জনা যায়? (প্রায় ৪০ টা মান শব্দৰত ভিতৰত লিখিব)

.....

.....

প্রশ্ন নং ১২ঃ 'সত্যাগ্রহ' ধাৰণাটো প্রকৃতিগতভাৱে সার্বিক- এই ধাৰণাটোৰ দ্বাৰা কি বুজে? (উত্তৰ প্রায় ৬০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ৫.২

বর্তমান সময়ত সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো প্রাসঙ্গিক হয়নে? আপুনি কি ভাবা?

.....

.....

.....

৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো-

- গান্ধীয়ে মত পোষণ কৰে যে সত্যৰ প্ৰকৃতি নৈৰ্ব্যক্তিক, আনহাতে, ঈশ্বৰ ব্যক্তিগত। এইতাৎপৰ্যপূৰ্ণ বিষয়টো সমাধান কৰিবলৈ গান্ধীয়ে কয় যে সত্যই ঈশ্বৰ। তেওঁ কাৰণটো উল্লেখ কৰে যে আমি ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক অস্বীকাৰ কৰিব পাৰো, কিন্তু আমি সত্যক অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰো। সেয়ে, সত্যৰ ধাৰণাটো প্ৰকৃতিগতভাৱে সাৰ্বিক।
- সত্য আৰু অহিংস অন্তঃ সম্পৰ্কযুক্ত এই অৰ্থত যে এটাৰ অবিহনে আনটোক আলোচনা কৰিব পৰা নাযায়। ইহঁত একেটা মুদ্ৰাৰে ইপিঠি-সিপিঠি। অহিংসা হৈছে উপায় আৰু সত্য হৈছে লক্ষ্য।
- 'অহিংসা' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ হৈছে 'বধ নকৰা' নাইবা 'আঘাত নকৰা'। সেয়ে অহিংসাক হিংসাৰ পৰা পৃথক জ্ঞান কৰা হয়। তেওঁৰ মতটো হৈছে যে হিংসাৰ অৰ্থ বিপদৰ বাহিৰত নাইবা এক স্বাৰ্থপৰ উদ্দেশ্যৰ পৰা বা তাক আঘাত কৰাৰ লক্ষ্যৰে আনক হত্যা কৰা। সেয়েহে অহিংসাই এনেধৰণৰ কৰ্মৰ পৰা বিৰত থকাতো সূচায়।
- অহিংসা শব্দটোৰ দুটা দিশ আছে। এটা হৈছে ইতিবাচক আৰু আনটো হৈছে নেতিবাচক। সদৰ্থক বা ইতিবাচক দিশটোৱে পোষণ কৰে যে অহিংসা জীৱৰ প্ৰতি কেৱল এক 'আঘাত নকৰা' বা 'হত্যা নকৰা'ক নুবুজায়, ইয়াৰ পৰিবৰ্তে এই দিশটোৰ মাজেৰে তেওঁ মত পোষণ কৰেযে আমি একে সময়তে আন জীৱৰ প্ৰতি অহিংস হোৱাটো উচিত। ইয়াৰোপৰি, ই প্ৰেমৰ ধাৰণাটোক নিৰ্দেশ কৰে। প্ৰেম এক প্ৰকাৰ শক্তি যিয়ে এজন ব্যক্তিৰ মনক শোধন কৰিব পাৰে আৰু মানুহৰ গুণাৱলীৰ উন্নতি সাধন কৰে। আনহাতে, অহিংসাৰ নেতিবাচক দিশটোৰ দ্বাৰা গান্ধীয়ে 'হত্যা নকৰা' বা 'আঘাত নকৰা' বুজাইছে। ই সূচায় যে এটা অহিংস কৰ্ম ঘৃণা, খং, অপ্ৰীতি ইত্যাদিৰ পৰা মুক্ত।
- অহিংসাৰ ধাৰণাটো অত্যাৱশ্যকীয়ভাৱে ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত। এজন লোকে তেতিয়ালৈকে অহিংসাক অনুশীলন কৰিব নোৱাৰে, যেতিয়ালৈকে তেওঁ ঈশ্বৰৰ এজন ঘোৰ অনুসৰণকাৰী বা বিশ্বাসী নহয়। ঈশ্বৰৰ প্ৰকৃতিক বিশ্বাস কৰাৰ দ্বাৰা এজন লোকে অহিংসাক অনুসৰণ কৰিব পাৰে। ই তাৎপৰ্য্যমূলকো হয় যে ঈশ্বৰৰ ওপৰত কৰা বিশ্বাসৰ দ্বাৰা আমি যে অত্যাৱশকীয়ভাৱে এজন লোকে সেই ধাৰণাৰ বিকাশ ঘটাব পাৰে।
- গান্ধীয়ে প্ৰেম, সহনশীলতা, দেশপ্ৰেম, সত্য, অহিংসা ইত্যাদি ধাৰণাবোৰৰ জৰিয়তে সত্যাগ্ৰহৰ কৌশলটো ব্যৱহাৰ কৰিছে। তেওঁৰ মতটো হৈছে যে - "The sword of satyagrahi is love and the unmistakable firmness that comes from it."
- সত্যাগ্ৰহ সত্যৰ বাবে এক নিৰ্মম অনুসন্ধান আৰু তাত উপনীত হোৱাৰ দৃঢ়তা। সত্যাগ্ৰহৰ পথত সত্যৰ প্ৰতি অবিচলিত আনুগত্য থাকে। সত্যাগ্ৰহৰ তৰোৱালখন হৈছে প্ৰেম আৰু নিশ্চিত দৃঢ়তা ইয়াৰ পৰাই আহে।

- সত্যাগ্রহীসকলে সদায় তেওঁলোকৰ স্বাধীনতা কেৱল বাহ্যিক দিশৰ পৰাই নহয়, আভ্যন্তৰীণ দিশৰ পৰাও উপভোগ কৰিব পাৰে, কাৰণ তেওঁলোক সত্যৰ প্রতি আনুগত্য। সেই কাৰণে, গান্ধীয়ে কেৱল বৃটিছসকলৰ পৰাই নহয়, অন্তৰৰ পৰাও স্বাধীনতা প্রাপ্তিৰ উদ্দেশ্যে, ঘৰুৱা ক্ষেত্রৰ উপৰিও ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক ক্ষেত্রতো সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো প্রয়োগ কৰিছিল।
- গান্ধীয়ে মত আগবঢ়াইছে যে কেৱল সত্যাগ্রহৰ কৌশলটো প্রয়োগৰ দ্বাৰাহে সত্য আৰু অহিংসাৰ ধাৰণাক অনুশীলন কৰিব পৰা যায়। সেই কাৰণেই অহিংসাৰ বিকাশশীল স্তৰটোক সত্যাগ্রহ বুলি জনা যায়।
- সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো প্রেমৰ ধাৰণাৰ ওপৰত গঢ় হৈছে। ইয়াক প্রেম শক্তি নাইবা আত্মা-শক্তি বুলিও জনা যায়। গান্ধী এই শক্তিৰ দ্বাৰাই তেওঁৰ সমগ্র জীৱনজুৰি সফল হৈছিল।
- 'শুদ্ধ' (right) আৰু 'শ্রেয়' (good) ৰ ধাৰণা দুটাৰ 'সত্য' আৰু 'অহিংসা'ৰ ধাৰণাৰ লগত পোনপটীয়া সম্পর্ক আছে। যিদৰে 'শুদ্ধ' হৈছে 'শ্রেয়' লাভৰ এক উপায়, সেইদৰে অহিংসাও 'সত্য' লাভৰ উপায়। অহিংসাৰ উপায়ৰ দ্বাৰা ইংৰাজ শাসনৰ পৰা মুক্তি লাভৰ ক্ষেত্রত গান্ধী কৃতকার্য্য হৈছিল।

৫.৭ অধিক জানিবলৈ

১) Lal, B.K.1973. *Contemporary Indian Philosophy*. Motilal Benarsidass Publishers

২) Sharma, Anand (ed.) 2007. *Gandhian Way*. Academy Foundation

৩) Verma. B.R. & Bakshi, S.R. (ed)2005. *Gandhian Satyagrah and His Techniques*. (1920-1928). Commonwealth Publications

৪) Chakravarty, Meera. 2009. *Essays on Philosophy and Culture*. New Bharatiya Book Corporation

৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রঃ উঃ গান্ধীয়ে মত পোষণ কৰে যে সত্যৰ প্রকৃতি নৈর্ব্যক্তিক আৰু ইয়াৰ তুলনাত তেওঁ কয় যে ঈশ্বৰৰ প্রকৃতি ব্যক্তিগত।

২ নং প্রঃ উঃ অহিংসাৰ সদর্থক (Positive) আৰু নঞর্থক (Negative) দুটা দিশ।

৩ নং প্রঃ উঃ 'অহিংসা' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অর্থ হৈছে 'হত্যা নকৰা' (non killing) নাইবা 'আঘাত নকৰা' (non- injury)

৪ নং প্রঃ উঃ অহিংসাৰ নঞৰ্থক অর্থই 'হত্যা নকৰা' নাইবা 'আঘাত নকৰা'ক সূচায়, সেয়ে ই আগতেই নির্দ্ধাৰণ কৰে যে এটা অহিংসা কর্ম ঘৃণা, খং, অপ্রীতি আদিৰ পৰা মুক্ত।

৫ নং প্রঃ উঃ অহিংসাৰ সদর্থক অর্থটোৱে কেৱল জীৱৰ প্রতি এক 'হত্যা নকৰা' নাইবা 'আঘাত নকৰাকেই নুবুজায়, তাৰ পৰিবর্তে, ই পোষণ কৰে যে আমি এক বহল দৃষ্টিভঙ্গীত আন জীৱৰ প্রতি অহিংস হোৱাটো উচিত, যাক আমি অনুশীলন কৰা উচিত।

৬ নং প্রঃ উঃ ক) সত্য খ) সত্য গ) সত্য ঘ) সত্য

৭ নং প্রঃ উঃ মগনলাল গান্ধী।

৮ নং প্রঃ উঃ 'Freedom from' ধাৰণাটোৰ দ্বাৰা তেওঁ বাহ্যিক স্বাধীনতা (external freedom)ক নির্দেশ কৰিছে। যিয়ে অসত্য নাইবা হিংসা আনিব পাৰে। সধাৰণতে, আমি আমাৰ ঘৰুৱা, ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক ক্ষেত্রত বাহ্যিক স্বাধীনতা (freedom from) ৰ ধাৰণাটো অনুসৰণ কৰো।

৯ নং প্রঃ উঃ সত্যাগ্রহ হৈছে এক অমূল্য আৰু অতুলনীয় অস্ত্র, যাক ইংৰাজসকলৰ শিকলিৰ বান্ধোনৰ পৰা ভাৰতবর্ষক মুক্ত কৰাৰ উদ্দেশ্যে গান্ধীয়ে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ জানিছিল যে ইংৰাজসকলক আন উপায়েৰে পৰাস্ত ,কৰাটো অসম্ভৱ। সেয়ে, তেওঁ সত্য, অহিংসা আদি ধাৰণাৰ মাজেৰে সত্যাগ্রহৰ কৌশলটোৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

১০ নং প্রঃ উঃসত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো প্রেমৰ ওপৰত গঢ় লৈ উঠিছে। প্রেমক মানুহৰ ভিত্তি বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু এই ভিত্তিৰ অবিহনে আমি সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটোৰ অনুশীলন কৰিব নোৱাৰো। এই কাৰণেই ইয়াক প্রেম শক্তি ৰূপে জনা যায়।

১১ নং প্রঃ উঃগান্ধীৰ সত্যাগ্রহৰ ধাৰণাটো সার্বিক এই অর্থত যে ইয়াক ল'ৰা-ছোৱালীৰ দ্বাৰা, পুৰুষ আৰু মহিলাৰ দ্বাৰা, ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ দ্বাৰা আৰু সমাজ আৰু দেশৰ দ্বাৰা অনুশীলন কৰিব পৰা যায়। ইয়াক ঘৰুৱা, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রতো প্রয়োগ কৰিব পৰা যায়। সত্যাগ্রহৰ এই সার্বিক প্রকৃতিটো ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰপৰা নিঃসৃত হৈছে।

১২ নং প্রঃ উঃগান্ধীয়ে মত পোষণ কৰে যে লক্ষ্যই উপায়ক শুদ্ধ প্রমাণ কৰিব নোৱাৰে এই অর্থত যে আদর্শ বা লক্ষ্যক উপলব্ধি কৰিবলৈ বিভিন্ন ধৰণৰ উপায় হ'ব পাৰে, সেয়ে লক্ষ্যই কোনো ধৰণৰ উপায়ক শুদ্ধ ৰূপে প্রমাণ কৰিব নোৱাৰে। তাৰোপৰি, গান্ধীয়ে আদর্শ বা লক্ষ্যতকৈ উপায়ৰ ওপৰতহে জোৰ দিছে, যাক কর্মৰ অন্তিম লক্ষ্যৰূপে গণ্য কৰা হয়। সেইবাবে, গান্ধীজীৰ ভাষাত, লক্ষ্যই উপায়ক শুদ্ধ প্রমাণ বা দোষমুক্ত কৰিব নোৱাৰে।

৫.৯ নং আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ঃ গান্ধীৰ মতে সত্যৰ প্ৰকৃতি কি?

প্ৰশ্ন নং ২ঃ সত্য আৰু অহিংসাৰ মাজৰ মূল পাৰ্থক্যটো কি?

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ অহিংসাৰ সদৰ্থক অৰ্থটো কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ অহিংসাৰ নঞৰ্থক অৰ্থ বুলিলে আপুনি কি বুজা?

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ অহিংসাৰ আক্ষৰিক অৰ্থটো কি?

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ গান্ধীয়ে ঈশ্বৰৰ নিৰ্গুণ চৰিত্ৰটোক সমৰ্থন কৰিছে নে?

খ) চমু প্ৰশ্ন (উত্তৰ প্ৰায় ৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ গান্ধীৰ 'সত্যই ঈশ্বৰ ধাৰণাটোৰ দ্বাৰা আপুনি কি বুজে?

প্ৰশ্ন নং ২ঃ 'ঈশ্বৰেই সত্য' আৰু 'সত্যই ঈশ্বৰ'ৰ মাজত কোনো যোগসূত্ৰ আপুনি দেখা পায় নে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ অহিংসাৰ সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক দিশৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যবোৰ চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ অহিংসাৰ ওপৰত এটি চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ সত্যাগ্ৰহৰ ওপৰত এটি চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ 'ঈশ্বৰেই সত্য'ৰ ওপৰত চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ অহিংসাৰ কৌশল বুলিলে কি বুজে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৮ঃ লক্ষ্যই উপায়ক শুদ্ধ প্ৰমাণ কৰেনে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (উত্তৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰঃ১ঃ অহিংসাৰ প্ৰকৃতি ব্যাখ্যা কৰক?

প্ৰঃ২ঃ অহিংসাৰ কৌশল বুলিলে কি বুজে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ৩ঃ আপুনি ভাবেনে যে সত্যাগ্ৰহ অহিংসাৰ এটা পথ? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ৪ঃ সত্যাগ্ৰহৰ ধাৰণাটো বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰঃ৫ঃ অহিংসাৰ ধাৰণাটোৰ অবিহনে আমি সত্যাগ্ৰহৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিব পাৰিমনে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ৬ঃ এজন সত্যাগ্ৰহীয়ে তেওঁৰ বিৰোধীজনৰ মন পৰিবৰ্তন কৰিব পাৰেনে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ৭ঃ লক্ষ্যই উপায়ক শুদ্ধ প্ৰমাণ কৰিব পাৰেনে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ৮ঃ উপায় আৰু লক্ষ্যৰ মাজত আপুনি কোনো পাৰ্থক্য বিচাৰি পায়নে? গান্ধীৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ ফালৰ পৰা ব্যাখ্যা কৰক।

** *** **